

Följande artikel baseras på en uppsats som Mandel förelades vid ett symposium om Trotskij i Tyskland (mars 1990) och som sedan ombearbetades något och publicerades (på franska) i tidskriften *Quatrième Internationale*, 36, 1990. Artikeln ingick sedan som ett kapitel i boken *Trotsky als Alternative*, Berlin 1992, som finns översatt i sin helhet på marxistarkivet: [Trotskij som alternativ](#)

Ernest Mandel

november 1989

Klassens självorganisering och förtruppsspartiet

Förhållandet mellan massornas självorganisering och förtruppsspartiet är ett av marxismens mest komplicerade problem. Det har aldrig blivit systematiskt behandlat. Detta gäller även för den vetenskapliga socialismens grundare, även om Engels berörde problemet i många artiklar och brev, liksom i mindre utsträckning Marx.¹

Om vi betraktar de mest kända verk som behandlar detta problem – Lenins *Vad bör göras?*, Rosa Luxemburgs *Den ryska socialdemokratins organisationsfråga*, Kautskys skrifter mot Bernstein, Luxemburg och bolsjevikerna, Lenins *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom* och Otto Bauers *Det illegala partiet* – så finner vi att alla är polemiska. De försöker inte behandla frågan på ett systematiskt sätt. Georg Lukács tidiga skrifter, *Historia och klassmedvetande* och *Lenin*, är så abstrakta att de inte kan anses behandla problemet systematiskt. Gramsci tog också itu med frågan i sina skrifter från början av 1920-talet, men då rör det sig i grunden om en rad osammanhängande tidningsartiklar.²

Men bilden blir en annan när vi tittar på en del av de klassiska marxisternas samlade verk. Lenin och Rosa Luxemburg funderade under ett kvarts sekel på detta centrala problem i den marxistiska teorin och praktiken. Deras skrifter i frågan visar hur teorierna mognar, berikas av många års erfarenheter, och på grundval av dessa skrifter kan vi bygga en samlad teori. Det betyder givetvis inte att de i varje detalj skulle ha hållit med om en sådan rekonstruktion.

Trotskij, som levde mycket längre än både Lenin och Luxemburg, kunde bygga på mycket rikare internationella erfarenheter när han tog itu med frågan om klassen och partiet, frågan om självorganisering och förtrupporganisation. Han kände personligen till arbetarrörelsen i tio länder och kunde också studera erfarenheterna från andra länder. Han kunde analysera de nya fenomenen fascism och stalinism och hur man skulle bekämpa dem. Kanske just på grund av denna rikhaltiga erfarenhet, var ändå hans bidrag till frågan mycket mer heterogent än Lenins eller Luxemburgs.

Minst fem gånger ändrade Trotskij sin grundläggande ståndpunkt i frågan om parti och klass, om självorganisering och förtrupp, även om det otvivelaktigt fanns en gemensam ”röd tråd” i alla dessa ståndpunkter. Medan det vad gäller Lenin och Luxemburg går att skapa en syntes av deras uppfattningar, måste vi i Trotskijs fall försöka bedöma hur hans teorier utvecklas i denna fråga.

¹ Engels viktigaste texter i denna fråga finns i band 22 av *Marx Engels Werke (MEW)*, som innehåller hans artiklar från perioden 1890 till 1895. Se även hans brevväxling med ett flertal representanter för den europeiska och nordamerikanska socialistiska rörelsen under perioden 1892–95 i band 35–38 av *MEW*.

² Gramscis viktigaste artiklar i denna fråga är inte hans brev från fängelset, utan hans artiklar i *Ordine Nuovo* från perioden 1919–21. En del av dessa kan återfinnas i A. Gramsci, *Selections from Political Writings 1910–1920*. London 1977.

Faran med ett centraliserat förtruppssparti i avsaknad av klassens självorganisering

Som vi alla vet stödde Trotskij fullständigt Lenins, Martovs och Plechanovs kamp i *Iskra* mot ”ekonomisterna”. Lenin uppskattade Trotskijs bidrag och kallade honom ”Pennan”. Det var tack vare Lenins ansträngningar som Trotskij kom med i redaktionen för *Iskra* som dess yngste medlem.

Ett år innan Lenin betonade han under exilen i Sibirien 1901 dessutom behovet av ett centraliserat parti för att sprida kännedom om arbetarklassens uppsplittrade, lokala och omedelbara erfarenheter och för att hjälpa till att bygga ett politiskt klassmedvetande.³ Det var detta politiska mål, och inte något organisatoriskt begrepp, som var det viktigaste elementet i Lenins centralism. Detta var en insikt som Trotskij tyvärr skulle förlora ur sikte under åren mellan 1902 och 1916. Vid tidpunkten för den första splittringen mellan Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet (RSDAP):s majoritet (bolsjevikerna) och minoritet (mensjevikerna) vid dess andra kongress, tog Trotskij ställning för mensjevikerna.⁴

Hans polemik mot Lenin ledde fram till att pamfletten *Våra politiska uppgifter* publicerades 1904. Denna pamflett är känd för ett stycke som skulle få en något dramatisk och profetisk innebörd i ljuset av det ryska kommunistpartiets senare utveckling och Sovjetunionens historia:

Som vi ska se senare leder dessa metoder i partiets interna politik till att partiorganisationen (den politiska partimaskinen) först ersätter partiet som helhet, därefter ersätter centralkommittén organisationen, slutligen ersätter en enda ”diktator” centralkommittén.⁵

Ett oräkneligt antal politiska motståndare till Lenin såväl som historiker såg händelseutvecklingen i Sovjetunionen som en bekräftelse på att Trotskijs tidiga uppfattningar var riktiga och Lenins var felaktiga.⁶ Det sägs att Trotskij ändrade ståndpunkt efter 1917 och ansåg sina tidiga uppfattningar vara ett misstag.⁷ Verkligheten är något annorlunda: både Trotskij och Rosa Luxemburg var oräddvissa mot Lenin när de tog ståndpunkterna i *Vad bör göras?* ur sitt konkreta historiska sammanhang och gav dem en generell giltighet.⁸

Lenin skrev sin pamflett i syfte att analysera det illegala partiets omedelbara uppgifter och hjälpa till att förbereda en omfattande, oberoende, politisk massrörelse inom arbetarklassen. Hans mål var inte att utarbeta en allmän teori om förhållandet mellan parti och klass, och han ansåg definitivt inte att arbetarklassen skulle underordnas partiet. I samma pamflett skrev Lenin följande meningar, som kunde komma från Luxemburgs eller Trotskijs penna:

En organisation av yrkesrevolutionärer är bara begriplig i förhållande till en verkligt revolutionär klass som spontant börjar kämpa... Alla kommer antagligen att medge, att denna ”breda demokratiska princip” bygger på följande två ofrånkomliga förutsättningar: för det första full offentlighet och för det andra val till alla funktioner... Vi kallar det tyska socialistiska partiet en demokratisk organisation emedan allt där sker öppet, t.o.m. partikongressens sammanträden är öppna. [Den

³ Trotskij skrev sin ”Rapport från den sibiriska delegationen” till det ryska social-demokratiska arbetarpartiets andra kongress 1903. Den har givits ut på engelska (*Report of the Siberian delegation (1903)*, nyutgiven London 1980) och behandlas av Norman Geras i artikeln ”Political participation in the revolutionary thought of Leon Trotsky”, i G. Parry, red, *Participation in politics*. Manchester 1972.

⁴ RSDAP:s första splittring var tillfällig och övervanns vid konferensen i Stockholm 1906. Bolsjevikerna och mensjevikerna var i verkligheten två ”öppna fraktioner” av RSDAP, snarare än två olika partier. De blev två skilda partier först efter 1912.

⁵ [Våra politiska uppgifter](#) på marxistarkiv.se, s. 38

⁶ Se Robert Daniels, *The conscience of the revolution*, Harvard 1960 och Isaac Deutscher, [Den väpnade profeten](#).

⁷ Se *The conscience of the revolution*.

⁸ Den ofta citerade formuleringen ur Lenins *Vad bör göras?* om att de revolutionära intellektuella måste tillföra arbetarrörelsen ett revolutionärt medvetande ”utifrån” härstammar i själva verket från Kautsky och Victor Adler (i den österrikiska socialdemokratins så kallade Hainsfelder-program).

första meningen har jag inte hittat – öa. Andra delen av stycket i Lenin, *Valda verk i 3 band*, band 1, s. 187].

Efter erfarenheterna från februarirevolutionen 1905 formulerade han det ännu tydligare:

Se på hela den förrevolutionära perioden och revolutionens första två och ett halvt år (1905-1907). Jämför vårt socialdemokratiska parti under hela denna period med de andra partierna, med avseende på enighet, organisation och politisk kontinuitet. Ni kommer att få erkänna att i *detta* avseende är vårt parti obestridligt överlägset alla de andra – kadeterna, socialistrevolutionärerna etc. Före revolutionen utarbetade det ett program som formellt accepterades av alla socialdemokrater och när ändringar gjordes i det fanns det ingen splittring kring programmet. Från 1903 till 1907 (formellt från 1905 till 1906) gav det socialdemokratiska partiet, trots splittringen i sina led, allmänheten fullständig information om situationen i det inre partiet (protokoll från den andra allmänna kongressen, den tredje bolsjevikkongressen och den fjärde allmänna, eller Stockholmskongressen). Trots splittringen var det socialdemokratiska partiet tidigare än något annat parti i stånd att utnyttja den tillfälliga frihetsperioden för att bygga en legal organisation med en idealisk demokratisk struktur, ett valsysteem och representation vid kongressen i förhållande till antalet organiserade medlemmar.⁹

... Kamrat Radin förefaller mig ha fel när han ställer frågan: arbetardeputerades sovjet eller partiet? Jag tycker det är fel att ställa frågan på detta sätt, och beslutet måste bli: Både arbetardeputerades sovjet *och* partiet...

Enligt min uppfattning bör arbetardeputerades sovjet, som representant för alla yrkeskategorier, sträva efter att omfatta deputerade från alla industri-, yrkes- och kontorsarbetare, tjänstefolk, jordbruksarbetare etc, från *alla* som vill och kan kämpa tillsammans för ett bättre liv för hela det arbetande folket, från *alla* som har åtminstone en elementär politisk ärlighet, från alla utom de svarta hundradena.¹⁰

Lenin satte värde på Trotskijs roll i Petrogradsovjeten,¹¹ även om Trotskij och han befann sig i olika politiska strömningar. Kort efter 1905 års revolution skrev Lenin angående relationerna mellan den ryska socialdemokratins olika strömningar:

Vi var samtliga överens om den demokratiska centralismens princip, om att garantera minoritetens och alla lojala oppositionellas rättigheter, om partiorganisationernas autonomi, om att erkänna att alla partifunktionärer måste väljas, vara ansvariga inför partiet och kunna återkallas. Vi ser upprätthållandet av dessa organisationsprinciper i praktiken, att de tillämpas uppriktigt och konsekvent, som en garanti för att partiets ideologiska kamp kan och måste visa sig helt i överensstämmelse med en strikt organisatorisk enhet, med att alla underordnar sig enhetskongressens beslut.¹²

Dessa citat visar klart att det är inte finns någon grund för påståendet att Stalins byråkratiskt centralistiska teori och praktik existerade redan i Lenins organisationsmodell, och den motsvarar på intet sätt den faktiska utvecklingen.

Mensjevikerna underskattade fullständigt de svårigheter som den olagliga verksamheten gav upphov till, klasstridernas oregelbundenhet, de ansträngningar som krävdes för att sammanföra arbetarklassens splittrade erfarenheter av kamp för politiskt oberoende och senare politisk hegemoni.¹³ Splittringen vid den ryska socialdemokratins andra kongress

⁹ Lenin, [Förord till samlingsverket "Tolv år"](#), på marxistarkiv.se, s 5.

¹⁰ Från "Våra uppgifter och arbetardeputerades sovjet", i *Collected Works*, vol 10, s. 19–20.

¹¹ "Jag kommer ihåg att någon i Lenins närvaro sade: 'Chrustaljovs stjärna dalar och nu är den starke mannen i sovjeten Trotskij.' Lenin mörknade för ett ögonblick men sade sedan: 'Nå, Trotskij har förtjänat det genom sitt briljanta och outtröttliga arbete.'" (Anatolij Lunatjarskij, [Revolutionära silhuetter](#), på marxistarkivet).

¹² "En vädjan till partiet från delegater som tillhörde den tidigare bolsjevikgruppen", *Collected Works*, vol 10, s. 314.

¹³ Det är intressant att notera, att när den österrikiska socialdemokratin försökte bygga ett illegalt parti under perioden 1934–38, använde den organisatoriska principer som liknade dem som Lenin utvecklat.

innehöll kärnan till det som senare skulle bli avgörande motsättningar mellan bolsjeviker och mensjeviker i fråga om den ryska borgarklassens roll under den kommande revolutionen.¹⁴

De mensjevikiska uppfattningarna försvarades varken av Luxemburg eller Trotskij. Med sin syn på arbetarklassens politiska oberoende under den ryska revolutionen stod Trotskij faktiskt till vänster om bolsjevikerna. Hans syn sammanfattas i begreppet ”den permanenta revolutionen” och bekräftades fullständigt av oktoberrevolutionen 1917. Lenin utvecklade praktiskt taget samma uppfattning i sina ”Apriltesar”, troligen utan att ha läst Trotskijs skrifter från 1904 till 1906 i denna fråga.¹⁵

Även om Lenin förkastade varje form av ”substitutionism” under det revolutionära massuppsvingets samtliga faser, så gällde inte det majoriteten av de ”gamla bolsjevikerna”. Det förklarar varför de till en början intog en så försiktig och rent av fientlig hållning till skapandet av Petrogradsovjeten, och först senare anslöt sig till och stödde den.

Trotskij var den förste som insåg att sovjeterna var den form som historien själv skapat för arbetarklassens självorganisering och för dess framtida maktutövning. Det som Lenin gav ett klassiskt uttryck för i *Stat och revolution*, och som senare på ett sociologiskt och teoretiskt sätt utvecklades av Gramsci, Komintern och Karl Korsch, hade Trotskij förutsett redan i sin *Resultat och framtidsutsikter* från 1906.¹⁶

Sovjeter (råd) är den proletära revolutionens organ.¹⁷ De kan inte överleva under icke-revolutionära perioder. Detta har bekräftats av de holländska vänsterkommunisternas, Pannekoek och Gorter, och det tyska kommunistiska arbetarpartiets (KAPD) misslyckande. Massfackföreningar kan växa och blomstra under perioder av kapitalistisk stabilitet, men inte sovjeter. Efter arbetarnas erövrande av statsmakten kan på motsvarande sätt varje nedgång i arbetarklassens egen aktivitet begränsa och till och med avsluta sovjeternas roll som organ för arbetarklassens direkta maktutövning. Därför är inte sovjeterna i och av sig själva ett universalmedel. De kan bara vara effektiva som verktyg för arbetarklassens självorganisering och egen frigörelse när de knyts till andra organisatoriska former – massfackföreningar och förtruppsspartier.

Riskerna med sjunkande massaktivitet när det saknas ett förtruppssparti

Dessa nödvändiga villkor för sovjeternas existens skapar ett dialektiskt samspel mellan klassens självorganisering (en ytterst ojämn process) och ett permanent förtruppssparti. Hur omfattande och uttalat massinflytandet är över ett permanent förtruppssparti påverkas också av konjunkturens upp- och nedgångar. Men partiet är stabilare, har en större kontinuitet i sin kamp och kan bättre stå emot påverkan från ogynnsamma omständigheter. Om förtruppss-

¹⁴ Det är välkänt att det fanns tre uppfattningar inom den ryska socialdemokratin om vilken statsform (regering) som skulle genomföra den ryska revolutionens borgerligt demokratiska uppgifter. Mensjeviker ansåg att de kunde genomföras av en borgerligt demokratisk regering som skulle stödjas av socialdemokratin. Detta kritiska stöd kunde sträcka sig ända till en koalition. Bolsjeviker hade uppfattningen att arbetarna, i allians med bönderna, skulle utöva statsmakten inom ramen för en borgerlig stat (”arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur”). Trotskij ansåg att endast en arbetarstat (med stöd från fattigbönderna) kunde genomföra revolutionens borgerligt demokratiska uppgifter.

¹⁵ I det testamente som Joffe, en ledande partimedlem och sovjetdiplomat, skrev till Trotskij kort före sitt självmord, hävdade han bestämt att Lenin sagt till honom att Trotskij hade haft rätt i frågan om ”den permanenta revolutionen” ända sedan 1906.

¹⁶ Se den 2:a kominterkongressens teser om de förhållanden under vilka råden ska bildas, i Jane Degras, *The Communist International 1919–1943, Documents, 1*, London 1960, samt Karl Korsch, *Skriften zur Sozialisierung*, Frankfurt am Main 1969. [Arbetarkontroll](#), [arbetarråd](#), [arbetarstyre](#). Red. Ernest Mandel. Halmstad 1971: Partisanförlaget. Zinovjev: *Villkoren för bildandet av arbetarsovjeter* (2. kongressen 1920), s. 130–132 (se Zinovjev, [När och under vilka förhållanden sovjeter bör organiseras](#)).

¹⁷ Liknande teorier utarbetades av den amerikanske socialisten Daniel De Leon, om än inte på ett lika systematiskt sätt.

partiet försvinner och förlorar de medlemmar som har rötter i arbetarklassen, har massaktionerna svårare att senare återuppstå.

Detta lyckades inte Trotskij förstå vid RSDAP:s kongress i Stockholm. Han underskattade hotet från ”likvidatorerna” (de mensjeviker som inte ville fortsätta den underjordiska kampen efter revolutionens nederlag 1905), bildade ett principlöst block med mensjevikerna trots att han hade avgörande politiska motsättningar med dem, och intog en försonlig hållning, vilket innebar att den organisatoriska frågan i praktiken skildes från sitt politiska innehåll (i denna fråga stod han delvis under inflytande från den tyska ”centrismen”, dvs Kautsky, och det trots att han bättre än Lenin insåg Kautskys politiska begränsningar). Dessa misstag från perioden 1908 till 1914 var definitivt viktiga och skulle få allvarliga konsekvenser under den senare händelseutvecklingen inom det ryska kommunistpartiet, eftersom de underblåste ”gammelbolsjevikernas” misstro mot Trotskij.

Trotskijns försonlighet under denna period berodde på att han överskattade arbetarklassens spontana förmåga att hitta de rätta och nödvändiga lösningarna på statsmaktens problem, och på något sätt överföra dem till socialdemokratin, som själv var splittrad i denna fråga.¹⁸ Det var en felaktig generalisering av det som i viss mån faktisk hände under perioden 1903–1906, och som vid denna tidpunkt hade lett till en återförening mellan mensjeviker och bolsjeviker. Men från åtminstone 1912, och troligen ännu tidigare, hade mensjevikernas politiska högerutveckling omöjliggjort detta. Först efter februarirevolutionens utbrott insåg Trotskij detta.

Kampen mot likvidatorerna, med andra ord att Lenin insisterade på att det politiska förtrupp-partiet skulle existera även under reaktionsperioder, visade sig vara helt riktig, och gjorde att det efter 1912 blev lättare att stimulera arbetarklassens oberoende. En kommission av observatörer under ledning av Vandervelde, från Andra internationalens presidium, hade bildats för att studera den ryska frågan. De rapporterade efter en resa till Ryssland 1914 att det nästan utan undantag var bolsjeviker som ledde den ryska arbetarklassens nyligen framvuxna massorganisationer.¹⁹ Detta motsade Trotskijns uppfattning att bolsjeviker var en isolerad sektaristisk grupp – en uppfattning som han försvarade så sent som 1916.²⁰

1917–19: Syntesen mellan sovjetmakt och förtrupsorganisation

Omedelbart efter februarirevolutionens utbrott antog Lenin och Trotskij identiska ståndpunkter vad gäller det ryska proletariats uppgifter, en uppfattning som sammanfattades i parollen ”All makt åt sovjeterna!” Lenins ”Aprilteser” var en stor förändring från hans sida och stötte till en början på motstånd från ”gammelbolsjeviker”.²¹ Men det var betecknande att arbetarbolsjeviker, dvs de proletära medlemmarna, arbetarnas förtrupp, inklusive de som inte var medlemmar i något parti, stödde Lenin. Detta gjorde det möjligt för honom att övervinna partiledningens motstånd.

Samtidigt ändrade Trotskij uppfattning om bolsjevikpartiet som en isolerad sekt. Han insåg de bolsjevikiska skolade arbetarna förtrupsroll under februarirevolutionen.²² Denna förändring fick honom att överge sin försonliga inställning till mensjeviker, särskilt som de strategiska skillnaderna mellan dem angående revolutionens framtida utveckling både för Trotskij och

¹⁸ Se Geras, ”Political participation in the revolutionary thought of Leon Trotsky”.

¹⁹ Se George Haupt, *Correspondence entre Lénine et Camille Huysmans*. Paris 1963, s. 130.

²⁰ Arbetarnas ökade kamp i Ryssland efter 1912 hjälptes utan tvekan fram av bolsjevikernas fortsatta närvaro och aktivitet.

²¹ Angående ”gammelbolsjevikernas” motstånd mot Lenins teser, se Marcel Liebman, [Lenins leninism](#), på marxistarkiv.se, s. 66 ff.

²² Leo Trotskij, [Ryska revolutionens historia, band 1](#), på marxistarkiv.se, s. 81.

Lenin var en fråga om liv och död. Det var ingen underordnad fråga, revolutionens seger eller nederlag stod på spel.²³

Paradoxalt nog var det en del av ”gammelbolsjevikerna”, Kamenev, Stalin och Molotov, som nu försvarade en försonlig inställning till mensjevikerna.²⁴ Det som följde var en mycket snabb sammanslagning mellan bolsjevikerna och Trotskij's interregionala organisation, *Mezrajonci* (som hade bildats 1913 och omfattade Lunatjarskij, Rjazanov, Joffe och andra senare framträdande bolsjevik). Lenins uppfattning om detta, vilken han aldrig skulle ändra, var: ”Trotskij förstod detta, och sedan dess *har det inte funnits någon bättre bolsjevik.*”²⁵

I egenskap av Petrogradsovjetens ordförande, outtröttlig massagitator och ledare för sovjetens militära revolutionskommitté löste Trotskij frågan om förhållandet mellan självorganisering och förtruppssparti i praktiken innan han behärskade den i teorin. Den militära revolutionskommittén organiserade oktoberupproret och ledde det till seger med politiskt agitatoriska medel – den övertygade garnisonen i Petrograd att lyda sovjeten istället för den borgerliga generalstaben. Trotskij's löste frågan om förhållandet mellan självorganisering och förtruppssparti genom att organisera upproret samtidigt med andra sovjetkongressen. Upproret var varken en konspiration eller en minoritetskupp. Beslutet att upprätta sovjetmakten, ”arbetarnas och böndernas stat”, var ett demokratiskt beslut som togs av de ryska arbetarnas och fattigböndernas majoritet.²⁶

Majoriteten av de ryska arbetarna kunde vinnas till sovjetmaktens sida endast tack vare bolsjevikpartiets ständiga, imponerande och hisnande arbete inom proletariatet. Icke-bolsjevikiska ögonvittnen har fullständigt bekräftat detta.²⁷ Den dialektiska enheten mellan klassens självorganisering och förtruppsspartiet nådde här sin klassiska mognad.

Så här sammanfattade Trotskij detta i sin *Ryska revolutionens historia*:

De revolutionära händelsernas dynamik avgörs omedelbart av hastiga, intensiva och lidelsefulla förändringar i psykologin hos de klasser som redan utformat sig själva före revolutionen...

Massorna slår inte in på revolutionens väg med en utarbetad plan för samhällets återuppbyggnad, utan med en stark känsla av att inte längre kunna uthärda den gamla regimen. Endast en klass ledande skikt har ett politiskt program, och även detta kräver fortfarande händelsernas prövning och massornas godkännande. Den grundläggande politiska processen i en revolution består i att en klass gradvis blir medveten om de problem som uppstår ur samhällets kris – att massorna aktivt försöker finna en väg framåt genom att fortlöpande närma sig problemen...

Bara på grundval av en studie av de politiska processerna bland massorna kan vi förstå partiernas och ledarnas roll – vilken vi minst av allt är benägna att bortse ifrån. De utgör inte ett självständigt, men dock ett mycket viktigt element i processen. Utan en organisation som ger vägledning skulle massornas energi upplösas likt ånga som inte inneslutits i en cylinder. Men icke desto mindre är det varken kolven eller cylindern, utan ångan, som åstadkommer rörelsen.²⁸

Den dialektiska enheten och det ömsesidiga berikandet mellan klassens självorganisering och förtruppsspartiets verksamhet var efter 1917 uppenbar, med utvecklingen av det unga sovjet-systemet och uppbygget av Röda armén. Tvärtemot de myter som är utbredda också i Sovjetunionen var åren 1918 och 1919 höjdpunkter för den ryska arbetarklassens själv-

²³ ”Den som *nu* endast talar om ’proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur’ har livet gått förbi... han hör hemma i ett arkiv för ’bolsjevikiska’ förrevolutionära rariteter (de ’gamla bolsjevikernas’ arkiv skulle man kunna kalla det).” Lenin, ”Brev om taktiken”, i *Valda verk i 10 band*, band 6 s. 324.

²⁴ Se Roy Medvedev, *Let history judge*, s. 43 ff.

²⁵ Citeras av Trotskij i [Stalins förfälskarskola](#), på marxistarkiv.se, s. 26.

²⁶ Det bevisas inte bara av resultaten vid de fria valen till andra och tredje sovjetkongressen, utan även i valen till den konstituerande församlingen, vid vilka mer än 60 procent av rösterna i städerna gick till partier som var för sovjetmakten.

²⁷ Se N. Suchanov, *The Russian revolution 1917*, 2, New York 1962, s. 529.

²⁸ Leo Trotskij, [Ryska revolutionens historia, band 1](#), på marxistarkiv.se, s. 1-2.

ständig verksamhet, till och med mer än 1917. En stor mängd dokument, artiklar och böcker bekräftar detta.²⁹ Ett oväntat vittne är Alexander Solzjenitsyn, som är ytterst fientlig mot oktoberrevolutionen. I *Gulagarkipelagen* berättar Solzjenitsyn hur en sovjet bland vakterna ingrep till förmån för en hederlig motståndare, som hade dömts till döden av en revolutionär domstol, och tvingade domstolen att ändra domen.³⁰ Var annars i den moderna statens historia kan man hitta ett sådant exempel på folklig demokrati? Existerar det i något land idag?

Frågan om ”partiets ledande roll” beskrivs av Trotskij i ovanstående citat på ett klassiskt marxistiskt sätt. Utan denna ledande roll riskerar den impulsiva massrörelsens mäktiga potential att skingras. Men denna ledande roll är inte som Plechanov beskrev det vid RSDAP:s andra kongress en ”medfödd rättighet”. Man måste ständigt kämpa för den politiskt och erövra den demokratiskt. Arbetarmajoriteten måste övertygas, de måste ge sitt medgivande. Endast under kampen om denna majoritet kan partiets ledande roll förverkligas. Och partiets politik, dess program, är varken ofelbar eller oföränderlig. Den förändras av praktikens prövningar, den korrigeras av händelserna. Partiet är ett bihang till massornas egen aktivitet.

De ”mörka åren” 1920–21: Trotskijns ”substitutionism”

För att detta samspel mellan klassens självorganisering och det revolutionära förtruppsspartiets politiska ledning skall förverkligas måste det finnas en aktiv arbetarklass eller åtminstone en omfattande aktiv förtrupp inom arbetarklassen. Som vi redan påpekat kan inte detta uppnås på permanent basis under kapitalismen.

Erfarenheterna från ryska revolutionen och alla socialistiska revolutioner efter den, bekräftar att denna kontinuerliga självaktivitet inte heller uppstår automatiskt i ett postkapitalistiskt samhälle. Även dessa samhällen har sina upp- och nedgångar. De når sina höjdpunkter under perioder av stora revolutionära uppsving (detta är praktiskt taget en onödig upprepning). De går bakåt när den revolutionära processen har passerat sin höjdpunkt. Ryssland nådde vändpunkten i slutet av inbördeskriget, under perioden 1920–21.

Det vore intressant att studera den politiskt-psykologiska orsaken till dessa vändpunkter. Människor kan inte år efter år leva i ett oavbrutet tillstånd av anspänning och intensiv verksamhet. Behovet av periodvis vila är i det närmaste fysiologiskt. Men viktigare än denna sorts generalisering är en analys av de konkreta materiella och sociala levnadsförhållanden som leder till nedgången i massornas politiska aktivitet.

I fallet Ryssland mellan 1920 och 1921 är de välkända, och de har beskrivits ett otal gånger: som en följd av produktivkrafternas nedgång och sammanbrottet för de industrier som hade förstörts under inbördeskriget minskade antalet arbetare massivt; det skedde en kvalitativ nedgång inom proletariatet när dess bästa krafter försvann till Röda armén och statsapparaten; på grund av svält och fattigdom ägde det rum en skarp omsvängning av vad som drev arbetarna – deras intressen inriktades på de omedelbara dagsbehoven, att överleva, hitta mat, osv; besvikelsen växte över att revolutionen inte segrade i något annat land och därmed förbättrade deras egen situation; den otillräckliga kulturella nivån begränsade sovjeternas möjlighet till direkt maktutövning.

Det var två grundläggande länkar i denna orsakskedja som nu nådde en brytpunkt. Landets underutveckling och revolutionens isolering i en fientlig kapitalistisk värld begränsade avsevärt den ryska arbetarklassens utrymme för egen aktivitet, med andra ord klassens möjlighet att verkligen utöva makten. Istället för att leda arbetarklassen i sin maktutövning härskade partiet alltmer i namn av klassen.

²⁹ Se Victor Serge, *Year one of the revolution* (London 1972) och Alfred Rosmer, [Moskva under Lenin](#), på marxistarkiv.se

³⁰ Alexander Solzjenitsyn, *Gulagarkipelagen, 1918–1956, I*, Stockholm 1974, s. 279–280.

För en viss period under dessa svåra år var kanske denna förändring oundviklig. Arbetarklassen hade minskat till 35 procent av sin storlek 1917. Till och med Arbetaroppositionens förre ledare, arbetarbolsjevikerna Alexander Sjljapnikov sa till Lenin, halvt ironiskt och halvt på allvar: ”Jag gratulerar dig, kamrat Lenin, till att utöva proletariets diktatur i namn av ett icke-existerande proletariat.”³¹

Men detta bakslag var ett konjunkturellt och inte ett strukturellt fenomen – det kan vi se klarare idag än vad som var möjligt på den tiden. Med införandet av NEP började industrin och arbetarklassen att växa på nytt. Enligt officiella siffror var arbetarklassen 1926 numerärt större än 1917. Enligt Arbetaroppositionen hade detta egentligen uppnåtts mycket tidigare. Men de exakta siffrorna är egentligen inte avgörande. Det viktiga är att den dominerande tendensen klart pekade mot en rekonstruktion och tillväxt av klasstyrkorna. Utifrån denna kvantitativa och kvalitativa tillväxt av den ryska arbetarklassen är nyckelfrågan huruvida bolsjevikledningens konkreta politiska åtgärder, dess medellånga och långsiktiga strategi för maktutövning, gynnade eller hindrade arbetarklassens egen aktivitet.

Idag verkar svaret på denna fråga uppenbar. Från och med 1920–21 hindrade snarare än gynnade bolsjevikledningens strategi de ryska arbetarnas egen aktivitet. Det sätt på vilket de teoretiskt rättfärdigade och generaliserade detta ”ersättande” gjorde dessutom situationen ännu värre. Detta gäller utan tvekan de praktiska åtgärderna: förbudet mot alla sovjetpartier utom SUKP och förbudet mot fraktioner inom partiet. Under de sista åren av sitt liv gjorde Trotskij självkritik i denna fråga:

Förbudet mot oppositionspartier förde med sig förbudet mot fraktioner. Förbudet mot fraktioner slutade med ett förbud mot att tänka annorlunda än de ofelbara ledarna. Partiets polistillverkade monolit resulterade i straffrihet för byråkratin, som blev en källa till allt slags övermod och korruption.³²

Liksom övriga partiledare röstade Trotskij för dessa åtgärder, och under många år försvarade han dem. Men åtgärderna var inte försvarliga, i synnerhet som de kom efter inbördeskrigets slut. I det långa loppet var det teoretiska rättfärdigandet av denna substitutionism ännu mer förskräckligt, även om Trotskij inte uttryckte det på ett lika radikalt sätt som Lenin, och till skillnad från Lenin talade han aldrig om deklasserade arbetare eller om deras långsiktiga oförmåga att härska. I sitt tal till Kominterns andra kongress 1920, sa Trotskij:

Idag har vi fått ett fredsförslag från den polska regeringen. Vem avgör sådana frågor? Vi har folkkommissariernas råd, men även det måste stå under viss kontroll. Vems kontroll? Arbetarklassen som formlös, kaotisk massa? Nej. Partiets centralkommitté sammankallas för att diskutera förslaget och avgöra hur förslaget bör besvaras. Och när vi måste föra krig, organisera nya divisioner och hitta de bästa elementen till dem – vart vänder vi oss då? Vi vänder oss till partiet. Till centralkommittén. Och det utfärdar direktiv till varje lokalkommitté att skicka kommunister till fronten. Samma sak gäller jordbruksfrågan, frågan om proviant och alla andra frågor.³³

Ännu värre, i sitt angrepp på Arbetaroppositionen vid den tionde kongressen argumenterade Trotskij:

Arbetaroppositionen har proklamerat farliga slagord. Den har gjort demokratiska principer till en fetisch. Den sätter arbetarnas rätt att välja representanter högre än partiet, som om partiet inte hade rätt att utöva sin [sic] diktatur också när denna diktatur tillfälligt kolliderar med arbetardemokratins skiftande stämningar.³⁴

³¹ Angående Arbetaroppositionen, se Alexandra Kollontaj, [Arbetaroppositionen](#), på marxistarkiv.se.

³² Leo Trotskij, [Den förrådade revolutionen](#), s 46.

³³ Trotskij, [Tal rörande kamrat Zinovjevs rapport om partiets roll](#) (26 juli 1920)

³⁴ Trotskij, ”Om arbetaroppositionen”, i *Bolsjevikrevolutionen 1917. Socialismens utveckling från vetenskap till insats*. Red. Jens A. Christophersen. Stockholm 1967, s. 146.

På liknande sätt stödde han arbetarstatens – ”det proletära Sparta” – tillfälliga rätt att utnyttja värnplikt och militarisering av arbetet som ett sätt att tvinga fram disciplin inom arbetslivet.³⁵ Men dessa felaktiga ståndpunkter hade bara ett sekundärt inflytande på hans förslag i fackföreningsdiskussionen (i denna fråga existerar en utbredd historisk myt som jag återkommer till i kapitel 8). På samma sätt kan inte den våldsamma erövringen av Georgien, för vilken Stalin var direkt ansvarig, tillskrivas något initiativ från Trotskij eller denna hans tillfälliga ”substitutionistiska” avvikelse.

Men det är ett faktum att han i uttalanden under åren 1920–21, och i boken *Kommunismen och terrorn* (tveklöst hans sämsta bok), rättfärdigade och försvarade en substitutionistisk praktik utan att fundera över dess politiska och samhällseliga konsekvenser.³⁶ Det var inte längre tal om sovjeternas självständiga roll eller att skilja på partiet och staten.

I vissa pseudo-ortodoxa (konservativa och dogmatiska) kretsar inom de kommunistiska partierna, betraktas händelserna 1989–90 som ett senare berättigande av substitutionismen. Ledde inte de ”odisciplinerade” diskussionerna inom partiet oundvikligen till politiska skillnader inom befolkningen, vilket slutligen undergrävde ”proletariatets diktatur”? Gav inte den politiska pluralismen och de fria valen de antisocialistiska krafterna vind i seglen, och ledde inte det till att arbetarnas och böndernas makt störtades och kapitalismen återupprättades? Har inte historien visat att endast ett monolitiskt kommunistiskt parti kan upprätthålla arbetarnas och böndernas makt, och i detta syfte konsekvent utnyttja statsapparaten och inte låta sig distraheras av aktiviteter från en politiskt omogen arbetarklass som bara är sårbar för de kontrarevolutionära krafternas manipulationer?

Men det är inte denna lärdom som ska dras av de byråkratiska diktaturernas sammanbrott. Sammanbrottet var oundvikligt. Vad händelserna 1989–90 i Östeuropa och den djupa krisen för systemet i Kina visar, är att det i det långa loppet inte går att bygga socialismen utan ett medvetet stöd från, samarbete med eller egen aktivitet inom arbetarklassen. Förr eller senare är det oundvikligt att ett manipulerat folk revolterar. Att besvara detta med förtryck är inte bara inte socialistiskt utan också omänskligt. Det är dessutom ineffektivt, vilket exemplen Rumänien och Albanien visar. Det knuffar bara massorna i armarna på borgerliga politiker. Stalinismen och nystalinismen är inga alternativ till kapitalismens återupprättande. De kan bara leda till värre kris och fler utbrott. De har ingen framtid.

Inre partidemokrati som en bro till sovjetdemokrati

Trotskij började 1923 inse faran med byråkratiseringen, vars inledning han försvarade teoretiskt 1921. Han började bekämpa den senare än Lenin, men gjorde det mer konsekvent, och han inledde kampen där han trodde att den hade störst chans att segra, nämligen inom partiet.

För Vänsteroppositionen var den inre partidemokratin en nödvändig bro till kampen för sovjetdemokrati. Trotskij och hans anhängare var fortfarande tveksamma till att vädja till arbetarna både i och utanför partiet. De var ännu mer tveksamma till att vädja till arbetare utanför partiet över huvudet på partiledningen. Detta steg skulle de ta senare. Deras agerande vid denna tidpunkt var inte ett exempel på ”centristisk” vacklan. Det grundades på en i grunden pessimistisk bedömning av den ryska arbetarklassens egen aktivitet. De ansåg med andra ord att den ryska revolutionen hade inlett en reträtt. Under sådana omständigheter måste drivkraften till ett återupplivande av arbetardemokratin (sovjetdemokratin) komma från

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Isaac Deutscher ger i kap. 14 av [Den väpnade profeten](#) ett flertal exempel på Trotskij's ”substitutionism” under åren 1920–21.

partiet. Bara partiet var i stånd att skapa de villkor som krävdes för att gradvis blåsa nytt liv i sovjetdemokratin.

Trotskij's offensiv, som initierades av ”de 46”, den första Vänsteroppositionen 1923, verkade bli framgångsrik. Politbyrå gick med på hans förslag. Men i praktiken inledde partiapparaten kring Stalin, med stöd från så gott som alla medlemmar i politbyrå, i synnerhet Zinovjev och Kamenev, men även Bucharin, Rykov, Tomskij och andra, en systematisk kampanj för att tysta oppositionen, förbjuda diskussioner, undertrycka självständigt tänkande bland kadrer och vanliga medlemmar och tvinga fram lydnad och likriktning under täckmantel av ”demokratisk centralism”.

Detta stod i total motsättning till bolsjevismens och det ryska kommunistpartiets traditioner. Tvärtemot de myter som sprids av stalinister såväl som antileninister hade detta parti under femton år tillåtit fria och ofta offentliga motsättningar och teoretiska debatter. Händelserna 1923 var en övergång från demokratisk till byråkratisk centralism.

Det organisatoriska verktyg som användes för att strypa den inre partidemokratin var systemet att utnämna partifunktionärer uppifrån istället för att låta medlemmarna välja dem demokratiskt. Det samhälleliga uttrycket för denna process var den snabba tillväxten av antalet heltidsfunktionärer. Omedelbart efter revolutionen fanns det mindre än ett tusen heltidsfunktionärer, men 1922 fanns det tio gånger så många och inom kort hundra gånger fler. Denna apparat blev självständig och bildade ett särskilt samhälleligt skikt inom det sovjetiska samhället – sovjetbyråkratin.³⁷

Var det under dessa omständigheter en illusion när Trotskij och Vänsteroppositionen försökte återuppliva partidemokratin? Förvisso hade detta försök större chanser att lyckas än ett försök att i ett slag på nytt aktivera de desillusionerade och i stora stycken passiva arbetarmassorna. Trotskij och Vänsteroppositionen vädjade till den bolsjevikiska ledningens samvete, traditioner och karaktär, till dess känslighet och teoretiska insikter. Detta försök misslyckades. Det tragiska med detta misslyckande var att ledningen så småningom insåg faran som Trotskij pekat på. Men tyvärr förstod de det inte samtidigt och i de flesta fall försent. De fick betala för det med sina liv. Även de sovjetiska arbetarna och den internationella arbetarklassen fick betala med oräkneliga onödiga offer, inklusive många liv.

Den slutliga syntesen

Under 10 år, mellan 1923 och 1933, brottades Trotskij med frågan om den sovjetiska termidoren, den politiska kontrarevolutionen i Sovjetunionen. Han analyserade också kritiskt förhållandet mellan klassens självorganisering och förtruppssystemet, särskilt i ljuset av erfarenheterna från den första arbetarstatens byråkratiska urartning. Men han gick ännu längre. Efter fascismens framväxt i Tyskland, och redan vid analysen av generalstrejken i Storbritannien 1926, drog Trotskij vissa slutsatser angående förhållandet mellan klassen, fackföreningar av masskaraktär, råd och arbetarpartier, slutsatser som enligt honom slutgiltigt bekräftades av de tragiska erfarenheterna under den spanska revolutionen 1936–37. De kan sammanfattas i följande teser:

1. Arbetarklassen är varken socialt eller i sin medvetenhet homogen. Dess relativa brokighet gör att det är möjligt, rentav oundvikligt, att flera partier och strömningar kommer att växa fram och stödjas av olika delar av arbetarklassen.
2. För att arbetarklassens dagliga strider, kampen för omedelbara ekonomiska och politiska mål (exempelvis mot den fascistiska faran), ska bli framgångsrika, krävs en hög grad av

³⁷ Christian Rakovskij, en ledande medlem i centralkommittén och Trotskij's närmaste vän och medarbetare i Vänsteroppositionen, har givit en oöverträffad redogörelse för denna process i artikeln [Brev till Valentinov](#) (”Maktens yrkesfaror”), skriven 1928. Översättning Per-Olof Mattsson.

aktionsenhet inom hela klassen. Därför behövs organisationer som kan omfatta arbetare med olika politiska övertygelser och olika politiska lojaliteter, med andra ord organisationer som grundas i en enhetsfront mellan olika politiska strömningar och partier. Fackföreningar med massanslutning och råd (sovjeter) är exempel på sådana organisationer. Under den spanska revolutionen spelade miliskommittéerna en sådan roll, särskilt i Katalonien.

3. Även om dessa massorganisationer delvis eller på lång sikt till och med helt leds av apparater som till stor del är inlemmade i den borgerliga staten (i det borgerliga samhället), så betyder det inte att de bara är medel för att manipulera och kontrollera arbetarklassen. Dessa massorganisationer har en motsägelsefull karaktär och är åtminstone i viss mån möjliga verktyg för arbetarklassens frigörelse och egen aktivitet. De är ”frön till proletär demokrati inom den borgerliga demokratin”.

4. Det revolutionära förtruppsspartiet skiljer sig på ett grundläggande sätt från andra arbetarpartier i och med det faktum att dess program, strategi och praktik, försvarar och företräder arbetarklassens omedelbara och historiska intressen. Dess mål är att störta den borgerliga staten och det kapitalistiska produktionssättet och bygga ett socialistiskt klasslöst samhälle. Följande klassiska formulering fanns redan i *Kommunistiska manifestet* av Marx och Engels, och den gäller än idag:

Kommunisterna utgör inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna. De har inga från proletariatet intressen skilda intressen. De uppställer inga särskilda principer, efter vilka de vill forma den proletära rörelsen. Kommunisterna skiljer sig från de övriga proletära partierna blott därigenom, att de å ena sidan i proletariatets olika nationella strider framhåller de av nationaliteten oberoende, för hela proletariatet gemensamma intressena och gör dem gällande, och å andra sidan därigenom, att de under de olika utvecklingsgrader, som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår, städs företräder hela rörelsens intressen. Kommunisterna är alltså praktiskt den beslutsammaste, alltid framdrivande delen av arbetarpartierna i alla länder, och teoretiskt har de före den övriga massan av proletariatet kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen.³⁸

Men för att kunna uppnå detta mål måste arbetarklassens majoritet övertygas om att partiets program, strategi och politiska linje är riktig. Det kan bara uppnås med hjälp av politiska och inte administrativa medel. Det kräver bland annat en korrekt tillämpning av den proletära enhetsfrontens taktik.³⁹

Detta är i sin tur beroende av att de revolutionära socialisterna lyckas kombinera en principfasthet och bestämt försvar av sitt program och politiska ståndpunkter – som även kräver att man bestämt förkastar all teoretisk och praktisk opportunist – med en öppenhet för dialog och ett minimum av tolerans i relationerna till andra partier och grupperingar inom den organiserade arbetarrörelsen.

5. Samma regler gäller med vederbörliga ändringar under uppbygget av arbetarstaten och formerna för maktutövning i arbetarstaten (möjligen med undantag för hot om inbördeskrig). Partiets ledande roll förverkligas under en process av politiskt övertygande och inte genom administrativa åtgärder, och definitivt inte med hjälp av förtryck riktat mot delar av arbetarklassen. Den kan, som man brukade säga i Östtyskland, endast förverkligas genom att tillämpa ”räntabilitetsprincipen” (*Leistungsprinzip*) på politiken. Det innebär: strikt åtskiljande av staten och partiet; makten ska inte utövas av förtruppsspartiet utan direkt av demokratiska organ som valts av det arbetande folket; ett flerpartisystem – arbetarna och bönderna måste vara fria att välja vem de vill.

³⁸ Karl Marx och Friedrich Engels i [Kommunistiska manifestet](#), på marxistarkiv.se.

³⁹ Dessa teser fick ett klart politiskt uttryck i [Övergångsprogrammet](#).

6. Socialistisk demokrati, intern demokrati inom fackföreningarna och inre partidemokrati (rätten att bilda tendenser och fraktioner) har en ömsesidig inverkan på varandra. De är inga abstrakta normer utan praktiska förutsättningar för en effektiv arbetarkamp och för ett effektivt bygge av socialismen. Utan proletär demokrati, den proletära enhetsfronten och därmed framgång för arbetarnas kamp, blir det i bästa fall svårare och i värsta fall omöjligt.⁴⁰ Utan socialistisk demokrati är en effektiv socialistiskt planerad ekonomi också omöjlig.

Sedan dessa teser för första gången formulerades under åren 1930 till 1936 har inget i händelseutvecklingen i öst och väst ifrågasatt deras giltighet.⁴¹ Den historiska utvecklingen i de kapitalistiska såväl som de så kallade ”socialistiska” länderna har tvärtom fullständigt bekräftat deras historiska och teoretiska tillämplighet. Redan 1925 skrev Trotskij:

Vi får inte bygga socialismen med hjälp av den byråkratiska vägen. Vi får inte skapa ett socialistiskt samhälle med hjälp av administrativa metoder; endast genom de kraftfullaste initiativ, individuell aktivitet, uthållighet, och spänst hos de miljonhövdade massornas uppfattningar och vilja, de som känner och vet att det är upp till dem själva... endast under dessa villkor är det möjligt att bygga socialismen.⁴²

15 november 1989

Översättning: Göran Källqvist

⁴⁰ Dessa teser utvecklas konkret i Trotskijs skrifter om Tyskland, Frankrike och Spanien. Se [Kampen mot nazismen i Tyskland](#), på marxistarkiv.se, *The Spanish revolution 1931–1939*. New York 1973 och [Om Frankrike \(1934-36\)](#), på marxistarkiv.se. New York 1973. Hans skrifter om Storbritannien och generalstrejken 1926 finns i *Trotsky's writings on Britain, vol 2*, London 1974. Svensk översättning [Om Storbritannien](#) (på marxistarkiv.se).

⁴¹ Fjärde internationalsystematiserade och kodifierade dessa teser i det programmatiska dokument som antogs vid dess tolfte kongress, ”Socialistisk demokrati och proletariatets diktatur”. Se *Arbetardemokratin och kampen för socialismen*. Stockholm 1978.

⁴² Citerat i Irving Howe, *Trotsky*, London 1978, s. 110.